

UDK: 323.15(497.5)
Pregledni rad
Primljeno: 12. 10. 1999.

Ružica Čičak-Chand

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

ISLAM I MUSLIMANI U HRVATSKOJ: SKICA STVARANJA MUSLIMANSKOG/BOŠNJAČKOG SOCIOKULTURNOG PROSTORA

SAŽETAK

Najčešći ishod migriranja, bez obzira na početni poriv i pravu prirodu te pojave, jest naseljavanje velikog broja migranata i stvaranje etničkih zajednica, odnosno manjina, u novoj sredini. Migracija bosanskih muslimana odnosno Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku, započeta još krajem prošloga stoljeća kao posljedica austrougarske okupacije i aneksije BiH i nastavljena u okviru zajedničkih država prve i druge Jugoslavije sve do najnovijeg razdoblja nastanka nezavisne Hrvatske, rezultirala je danas u drugu po brojnosti etničku zajednicu (odnosno manjinu) u Hrvatskoj. U tom kontekstu autorica prikazuje povijesni tok naseljavanja bosanskih muslimana te osnivanje i djelovanje Islamske zajednice u Hrvatskoj, ukazujući pritom na pojedine aktualne sociokulturne i političke aspekte prisutnosti muslimana-Bošnjaka u Hrvatskoj.

KLJUČNE RIJEČI: etničnost, migracija, manjina, muslimani-Bošnjaci, Islamska zajednica, Hrvatska

Uvod

Ovaj prilog o muslimanima u Hrvatskoj više je faktografske naravi, za koji smo se služili radovima u publikacijama Islamske zajednice/Islamskog centra i Kulturnog društva »Preporod« i drugom literaturom koja rubno dotiče i neke sociološke aspekte predmeta. Upotrebljavana građa omogućila je djelomičnu, mada, zbog ograničenosti prostora i teme, skromnu rekonstrukciju povijesnih i sociokulturnih okolnosti stvaranja muslimanske, pretežito bošnjačke, zajednice u Hrvatskoj te nastanka i djelovanja Islamske zajednice u Hrvatskoj. U kontekstu povećane prisutnosti muslimanskih imigranata u Europi te stoga i povećanog sociopolitičkog kao i znanstveno-istraživačkog zanimanja za tu populaciju ali i naraslog općeg interesa za pitanja kako »starih« tako i »novih« etničkih zajednica, odnosno manjina u Europi, dakle i u Hrvatskoj, upravo se nameće važnost propitivanja specifičnosti obilježja i položaja muslimanske, bošnjačke zajednice u Hrvatskoj, danas druge po brojnosti etničke zajednice u zemlji. Stoga smo, unatoč nedostatka vlastitog istraživanja i izvornih informacija i podataka, pokušali skicirati barem okvirno njezin nastanak i oblikovanje na prostoru Hrvatske. Svakako da bi jedna sustavnija sociološka analiza muslimanske zajednice u Hrvatskoj bila s mnogo razloga poželjnija. Pritom bi, u kontekstu razma-

tranja odnosa etničnosti i kulture odnosno religije, posebice odnosa etničnosti i islama, valjalo steći temeljitije spoznaje o ulozi Islamske zajednice u Hrvatskoj kao jezgre ne samo vjerske već društvene i nacionalne organizacije, koja u biti omogućuje obnovu sociokulturnog obrasca svojih pripadnika u dijaspori – njezinu ulogu u okupljanju generacijski, obrazovno pa i politički heterogene muslimanske populacije u Hrvatskoj. Bilo bi također potrebno utvrditi oblike komunikacije Islamske zajednice u Hrvatskoj sa Islamskom zajednicom u Bosni i Hercegovini ali i s drugim vjerskim zajednicama, odnosno crkvama u Hrvatskoj. Sve do najnovijeg rata bosanski su Muslimani bili vrlo sekularni u svojim nazorima; danas je sve očitije jačanje islama među muslimanima, ali i tendencija islamizacije ukupnoga bosanskog društva. Je li to »logična posljedica nestanka antireligijskog komunizma«, kako neki kažu, ili prije reakcija na okrutnost ratnih sukoba u kojima su muslimani i njihova kultura najviše stradali. Ili možda oboje? U tom bi kontekstu bilo vrijedno i zanimljivo saznati kako su se zbivanja u Bosni i Hercegovini odrazila na muslimansku dijasporu u Hrvatskoj, na njezin ovdašnji sociokulturni i religijski izraz. Jer, kada je uloga religije u oblikovanju etnonacionalne svijesti izrazita, kada se etnonacionalni život nalazi u stvarnoj ili zamišljenoj opasnosti – a to je slučaj u Bošnjaka – onda spona između religije i etnije redovito jača. Nesumnjivo da migracija odnosno život u dijaspori, ali i stradanje matičnog naroda, utječe na povećanu osjetljivost etničke skupine zbog mogućeg ograničenja njezinih etničkih i religijskih prava i djelovanja.

Muslimani u Hrvatskoj

Položaj muslimanske zajednice u Hrvatskoj određuje nekoliko bitnih čimbenika, koji je, valja istaći, značajno odvajaju od muslimanskih zajednica u zapadnoeuropskim zemljama. Prvo, muslimani se u Hrvatsku počinju doseljavati već krajem prošlog stoljeća, što ukazuje na autohtonost muslimanske, odnosno bošnjačke zajednice u Hrvatskoj, s pravima koja joj iz tog statusa prema Ustavu pripadaju. Doduše, raspadom bivše Jugoslavije i osamostaljenjem Hrvatske, Bošnjaci-muslimani, kao i neki drugi konstitutivni narodi bivše SFRJ, našli su se u položaju »novih manjina« i upravo oko definiranja ovih »novih manjina« i njihovih prava u Hrvatskoj pojavljuju se određeni problemi. Drugo, islam je službeno priznata religija u Hrvatskoj već od 1916. (u još samo tri europske zemlje islam ima isti status: Austriji, Španjolskoj i Belgiji), sa svim uzusima koji iz toga proizlaze. Treće, svojom više od stoljeća dugom prisutnosti u Hrvatskoj i svojim doprinosom njezinu ekonomskom, društvenom i kulturnom razvitku muslimani su obogatili hrvatsku zajednicu ali i uspjeli u njoj izgraditi vlastiti, prepoznatljivi, kulturni identitet. I, na kraju, činjenica što su se bosanskohercegovački muslimani austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine 1878. našli u bliskom dodiru (od tada neprekinutom) sa zapadnoeuropskom kulturom – a to je među njima izazvalo snažan proces europeizacije, koji je zahvatio i islamsku religijsku misao i praksu – bitno je utjecala na formiranje njihova identiteta kao »europskih muslimana«. »Do početka genocida protiv muslimana 1992., religija je spadala u intimnu sferu čovjeka«, ističe Balić, »Izbjegavani su simboli, nije bilo

javnih manifestacija. Snažno je smanjena distanca prema Europi dobrovoljnim preuzimanjem etike rada, pojma vremena, odjeće, kalendara i drugih okolnosti života. Slika čovjeka, opći vrijednosni sudovi, kritična distanca prema tradiciji, postigli su stupanj primjeren prosvjetiteljstvu. ... Slično je 1986. pisao švicarski novinar i poznavatelj Balkana Viktor Meier: 'U bosanskom islamu pretežu one snage koje žele racionalan europski islam a ne orijentalni fundamentalizam. Možda će ovaj europski islam jednom biti cijeloj Europi od koristi'« (Balić, 1998: 10). Većina bosanskih muslimana i ne vidi nikakav sukob između njihove religijske povijesti i njihova europskog identiteta, i unatoč pokušaja nametanja drukčijih sudova priželjkuje punu integraciju u veću europsku zajednicu. Godine 1983. u knjizi *Nacije i nacionalizam* Gellner je propitivao slučaj Jugoslavije. Događaj koji je privukao njegovu pažnju ovoj regiji bila je pobjeda bosanskih muslimana koji su uz »velike napore stekli pravo izjasniti se Muslimanima pri popunjavanju rubrike 'narodnost' prilikom popisa stanovništva« (navedeno prema Mabry, 1998: 73). »To je uistinu neobično«, primjećuje dalje Gellner, »jer je dotično pučanstvo 'eks-muslimansko'. Oni nisu bili vjernici, nisu prakticirali (islam), čak se nisu poistovjećivali s drugim muslimanima u Jugoslaviji (uključujući albanski govorne muslimane na Kosovu odnosno oko deset posto Hrvata-muslimana). ... Bosanski Muslimani bili su i jesu srpsko-hrvatski govornici slavenskog podrijetla i muslimanske kulturne pozadine, koji su za sebe tražili priznanje kao zasebne etničke skupine, utemeljene na zajedničkom identitetu« (navedeno prema Mabry, 1998: 73).

* * *

Islam je u Hrvatskoj prisutan već od 11. stoljeća; prvi dodiri zabilježeni su preko arapskih pomoraca koji su povremeno zalazili na obale Jadrana. S kopnene strane, preko Mađarske i Slavonije, dolazi do naseljavanja manjih grupa muslimana kojih podrijetlo, razlozi dolaska i uzroci nestanka jesu slabije znano i obrađeno područje istraživanja. Drugo razdoblje kontakta islama i Hrvatske jesu osmanska osvajanja, koja su ostavila višestoljetni trag i unekoliko utjecala na oblikovanje dijela hrvatskoga nacionalnog identiteta, stvaranjem svijesti o sebi kao »predziđu kršćanstva«. Kršćanstvo se u Europi počinje učvršćivati u 8. i 9. stoljeću, iskorjenjivanjem autentičnih poganskih religija, da bi se do 12. stoljeća utemeljilo kao dominantna religija. Pojava islama i njegovo naglo širenje moguće da je jedan od uzroka jačanja kršćanstva i njegova prerastanja u dominantnu religiju europskoga kontinenta. Treće razdoblje kontakta islama i Hrvatske započinje nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878., doseljavanjem prvih muslimana iz BiH u Zagreb i druge hrvatske gradove radi zapošljavanja, služenja vojske ili školovanja. Ovo razdoblje donosi novo iskustvo kako bosanskim muslimanima koji se prvi put nakon četiri stotine godina nalaze unutar države čija vrhovna vlast nije muslimanska, tako i Hrvatima koji nakon isto toliko stoljeća sukoba s islamom dolaze u doticaj s njegovim pripadnicima. Tako su Hrvati i Bošnjaci-muslimani tijekom proteklih stotinu i više godina živjeli unutar zajedničkih država što je, između ostalog, dovelo i do formiranja značajne bošnjačke nacionalne manjine u Hrvatskoj (prema Kulenoviću, 1998: 183–185).

Početak naseljavanja muslimana u Hrvatskoj započinje, kako je rečeno, ubrzo nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. O tome svjedoči i podatak da prvi mezar (grob) na zagrebačkom groblju Mirogoj potječe iz 1883. Prisutnost muslimana u Hrvatskoj statistički se bilježi od 1910., premda je tada skupina trajno naseljenih muslimana malobrojna (204), a živi uglavnom u Zagrebu, Osijeku i Karlovcu. Njihov broj naglo raste tijekom Prvoga svjetskog rata i neposredno poslije rata iznosi 3.145. Godine 1931. popis stanovništva registrira 4.750 muslimana u Hrvatskoj (Kulenović, 1997: 187). Zagreb postaje središtem bosanskohercegovačkih muslimana; i u nadolazećim desetljećima Zagreb će, uz Sarajevo, postati i najjače intelektualno središte muslimana južnoslavenskih prostora. Osim u Zagrebu, muslimani se pretežito nastanjuju u Rijeci, Dubrovniku, Sisku, Puli, Gunji, Splitu i Labinu.

Muslimanska populacija ima isprva naglašeno migracijsko obilježje. Tako je muškaraca više nego žena, nastanjuju se najčešće u gradovima i vezuju uz razna proizvodna zanimanja, studij ili vojnu službu. Intenzivnije doseljavanje započinje tijekom drugog desetljeća ovog stoljeća te ponovno u vrijeme Drugoga svjetskog rata, čemu su uvelike pridonijeli izbjeglički zbjegovi. Poslije rata, među dijelom stanovništva koje se preseljava u Slavoniju i Vojvodinu, nalazi se i stanoviti broj muslimana. U vrijeme druge Jugoslavije ekonomski razlozi bili su najčešći uzrok migriranja, osobito 60-ih i 70-ih godina. Uzroci su bili, s jedne strane, ekonomska nerazvijenost BiH te, s druge, relativno veliko tržište radne snage u Hrvatskoj. Do smanjenog priljeva migranata iz Bosne i Hercegovine dolazi potkraj 70-ih i u 80-im godinama, u vrijeme snažnije industrijalizacije BiH, posebno središnje Bosne. Migracija radnog karaktera u pravilu obuhvaća i »odljev mozгова«, pa tako i iz BiH. Naime, veliki broj visokoobrazovanih stručnjaka koji danas žive i rade u Hrvatskoj došao je s namjerom privremenog boravka radi studija, da bi se po završetku studija mnogi trajno zadržali u Hrvatskoj. U migracijama u Hrvatsku bili su zastupljeni gotovo svi krajevi naseljeni muslimanskim stanovništvom, od Cazinske krajine do Sandžaka (prema Kulenoviću, 1998: 188–189). Muslimanska populacija u Hrvatskoj aktivna je u mnogim gospodarskim, društvenim ali i znanstvenim i kulturnim djelatnostima.¹

Prema popisu stanovništva iz 1991., u Hrvatskoj se 43.469 građana izjašnjava Muslimanima. U odnosu na ukupan broj hrvatskog stanovništva (4,784.265), Bošnjaci-muslimani, nakon Hrvata sa 77,9% i Srba sa 12,2% treći su po brojnosti narod u Hrvatskoj. Prema popisima stanovništva u Hrvatskoj 1971., 1981. i 1991., kada se prvi put u novije vrijeme iskazuje i vjerska pripadnost, najveći broj islam-

¹ Prema Tankoviću 5% znanstvenog kadra u Hrvatskoj jesu muslimani, 5% obrtnika jesu muslimani, muslimana je 20% zaposlenih u komunalnim djelatnostima, 20% zaposlenih u građevinarstvu, 60% zaposlenih u rudarstvu itd. (1998: 175). Nadalje, prema podacima koje je prikupilo Kulturno društvo »Preporod«, značajnih imena na području znanosti i kulture ima blizu stotinu. Od tog broja 29 je književnika, 15 književnih prevoditelja, novinara, publicista i esejista, zatim autora znanstvene publicistike 16, likovnih umjetnika 6, scenskih umjetnika 12 te glazbenih umjetnika 5. Svi su oni obogatili, a mnogi to i danas čine, kulturnu baštinu Hrvatske te svakodnevni kulturni život Zagreba, Rijeke, Dubrovnika, Splita i drugih gradova (v. Muftić, 1998: 5–6).

skih vjernika izjavio je da se u nacionalnom smislu osjeća Muslimanima, dakle Bošnjacima, dok jedan manji dio pripada drugim narodima: Albancima, Romima, Turcima, Hrvatima i drugima.² Raspadom Jugoslavije i stjecanjem državne nezavisnosti bivših federalnih republika – Bošnjaci u Sloveniji, Makedoniji i Hrvatskoj našli su se u pravnom i političkom vakuumu jer su prestali postojati kao konstitutivni narod bivše države, a nisu imali (nemaju) stečen status i prava nacionalne manjine, poput Mađara, Talijana, Čeha i pripadnika drugih manjina. Stoga, Bošnjaci u Hrvatskoj, za razliku od drugih manjina u zemlji, nisu dosad mogli ostvariti razna svoja prava, a prije svega pravo na političku zastupljenost u Zastupničkom domu Sabora, premda su bili višebrojniji. Štoviše, u prosincu 1997. promijenjena je preambula Ustava kojom su Bošnjaci isključeni iz popisa nacionalnih manjina u Hrvatskoj što je, kako ističu pripadnici bošnjačke etnije, »...proizvelo psihološki učinak kroz administrativno negiranje prirodnog prava na slobodnu i otvorenu upotrebu nacionalnog imena (Bošnjak) i jezika (bosanski)« (*Behar Journal*, 1999, br. 28, str. 3). Naime, 29. rujna 1993. u Sarajevu, na posebno sazvanom Bošnjačkom saboru, donešena je odluka da se etnička pripadnost Muslimana označi imenom Bošnjak, tradicionalnim nazivom za sve tri etničke skupine. Ovu je odluku sljedeći dan potvrdio parlament Bosne i Hercegovine.

Govoreći prije svega o formiranju muslimanskoga i bošnjačkog kulturnog prostora u Hrvatskoj, Kajan (1997: 49) identificira tri bitna razdoblja: 1) Razdoblje psihološke prilagodbe u austrougarskom razdoblju (od kraja 19. stoljeća, do službenog izjednačavanja islama s drugim vjerskim svjetonazorima u Hrvatskoj odlukom Hrvatskog sabora u travnju 1916.); 2) Razdoblje građanske i kulturne akomodacije i asimilacije (»prirodne«, starčevićevske) i Pavelićeva »zakonskog« tretiranja svih muslimana Hrvatima i njegovo ukidanje naziva »Bosna« (razdoblje Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske /1918–1945/). To je također razdoblje kada muslimani počinju intenzivnije organizirati svoj društveno-kulturni i vjerski život. Prve institucije u modernijem smislu riječi, uz postojeću Islamsku zajednicu, predstavljaju kulturno-humanitarno društvo »Narodna uzdanica« te »Društvo zagrebačkih muslimana«; 3) Razdoblje kulturne i prosvjetne ekspanzije, te nacionalne diferencijacije i emancipacije (1946–1971–1993), u kojem se školuje i afirmira veliki broj muslimana. Od 1946. pa do današnjih dana, mnogi muslimani postižu iznimne uspjehe u hrvatskoj znanosti, umjetnosti, prosvjeti. U međuvremenu, 1971., muslimani BiH stječu svoju nacionalnost a 1993., u jeku srpske agresije, usvajaju

² U Hrvatskoj je, međutim, 1991. bilo još oko 150.000 trajno zaposlenih radnika podrijetlom iz BiH, Sandžaka, Kosova i Makedonije, pretežito islamske vjeroispovijedi. Proglašenjem Hrvatske samostalnom državom veći broj trajno zaposlenih radnika regulirao je svoj status i dobio hrvatsko državljanstvo, tako da se danas može govoriti o znatno većem broju muslimana od onoga iz popisa 1991. Agresija na Hrvatsku a potom na BiH izazvala je promjene u stanovništvu obiju zemalja. Prema podacima Međunarodne federacije Crvenog križa i Crvenog polumjeseca sredinom 1997. iz BiH u drugim se zemljama nalazilo preko milijun i tristo tisuća osoba. Od tog broja 288 tisuća smješteno je u Hrvatskoj, od čega su trećinu činili muslimani. Sumirajući navedene podatke može se reći da se krajem 1997. u Hrvatskoj nalazi oko 300 tisuća muslimana, što čini više od 6% udjela u ukupnom stanovništvu Hrvatske, dok službena statistika iz 1991. bilježi svega 1,15%. Stoga je očekivati da novi popis stanovništva godine 2000. utvrdi točan broj muslimana u Hrvatskoj (prema Tankoviću, 1997: 166–167).

ime Bošnjak. Tijekom devedesetih Bošnjaci u Hrvatskoj osnivaju Stranku demokratske akcije Hrvatske (SDAH), Bošnjačko dobrotvorno društvo »Merhamet« te, 1993., »Nacionalnu zajednicu Muslimana Hrvatske« koja u prosincu 1997. mijenja naziv u »Nacionalna zajednica Bošnjaka Hrvatske«, osnovanu u cilju promicanja etničkih, kulturnih i socijalnih interesa bošnjačke manjine. Osobito, u okviru kulturnih aktivnosti, treba istaknuti da na području Hrvatske djeluje nekoliko organiziranih ustanova s dužom ili kraćom tradicijom na kulturnom polju, prije svega Kulturni centar Islamske zajednice, koji gaji tradicionalnu predavačku tribinu »Četvrtkom uvečer« te Kulturno društvo »Preporod«, osnovano 1991. U međuvremenu »Preporod« je organizirao čitav niz kulturnih događaja u Hrvatskoj, a od samog početka izdaje časopis *Behar* i *Behar Journal*, koji bilježi sva važnija zbivanja u životu Bošnjaka u Hrvatskoj. »Preporod« je objavio i desetak djela iz bošnjačke književne i kulturne baštine nastale, dobrim dijelom, u Hrvatskoj. »U tim institucijama, nakladnim kućama, te pokrenutim listovima i časopisima 'proizvodi' se novi vjerski, kulturni i nacionalni duh. Brojnošću umjetnika, prosvjetnih, kulturnih i znanstvenih stručnjaka, temeljnim institucijama i vlastitim medijskim instrumentima – jasno je naznačen muslimanski (civilizacijski) i bošnjački (etničko-manjinski) kulturni prostor u Republici Hrvatskoj« (Kajan, 1997: 57).

No, na kulturni, gospodarski i društvenopolitički položaj Bošnjaka u Hrvatskoj uvelike utječe položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini kao i stavovi službene hrvatske politike prema Bosni, što je osobito postalo razvidno tijekom posljednjih desetak godina. Tome u prilog navodimo mišljenje E. Čimića (1997: 129–131), koji kaže: »To kako se Bošnjaci osjećaju u izrazito hrvatskom ambijentu najbolje ilustrira činjenica da su mi mnogobrojni rekli kako su se, čak i u prethodnom političkom ustroju, kao vjernici osjećali kud i kamo slobodnije, nego u Bosni i Hercegovini. U sjenci snažnog katoličanstva koje je bilo sebi izborilo prostor, i Bošnjacima je kao pripadnicima islama bilo lakše iskazivati svoju autentičnu vjeru preko obreda, religijskih blagdana, vjeronauka i slično. To, međutim, nije bio slučaj s njihovim srazmjernim sudjelovanjem u gospodarskom, kulturnom i političkom životu. Mnogi i danas naglašavaju kako se od tada stanje nije izmijenilo. Štoviše, ono se nakon tragičnih sukoba Hrvata i Bošnjaka u središnjoj Bosni i Hercegovini i – pogoršalo. ... Čak i zastupljenost Hrvata muslimanskog konfesionalnog podrijetla bila je u rapidnom opadanju, dok se može pouzdano ustvrditi da Bošnjaci nisu bili zastupljeni u predstavničkim političkim tijelima. I u području kulture i umjetnosti trajao je proces, reklo bi se, gotovo iznuđenog povlačenja Bošnjaka. To se odrazilo na njihovo snažnije zatvaranje i vezanje za Bosnu i Hercegovinu na način da su oni sve manje bivali most između dvije države. ... Postaje urgentno nastojanje da se prizna status nacionalne manjine Bošnjacima koji žive i djeluju na području Republike Hrvatske. ... Jer, nelogično je i posve neodrživo da su priznata nacionalna zajednica sa svojom matičnom državom, koju, doduše, dijele i s drugim nacijama, a da u isti mah dijelovi te zajednice bivaju potpuno pravno nedefinirani. ... Svedeno: iznimna senzibilnost prema religiji Bošnjaka koja je bila vidljivo prisutna u Hrvatskoj sve do uspostavljanja njihovog nacionalnog statusa počela je, u izvjesnom smislu, opadati. Mogućnost utjecaja na ključne političke odluke bila je izražena neposredno poslije II. svjetskog rata, ali je bila u stalnom povlačenju da bi danas –

neimanjem vlastitih političkih predstavnika – potpuno iščeznula. Znanstveni, umjetnički i kulturni plan je prostor koji se naseljava individualnim stvaralaštvom, što nikada nije sprečavano, ali koje nije uvijek dovoljno podržavano. Ukratko: kad je govor o tretmanu Bošnjaka na tlu Republike Hrvatske onda su zamjetljive zajedničke točke i pozitivnog i negativnog kontinuiteta u dva vrlo različita, udaljena, pa čak i suprotna politička ustroja. Jesu li zato odista zaslužni Bošnjaci?»

Pokazalo se da je proces asimilacije najbrži i najlakši kada se radi o pripadnicima etnije kojoj je kultura bliska većinskoj, te koji ispovjedaju istu vjeru kao i većina. Asimilacija je, međutim, često i rezultat specifičnih političkih i socioekonomskih okolnosti, bez obzira na stvarni stupanj međusobne kulturne ili religijske srodnosti pojedinih etnija. Koliko pak procesa asimilacije ima u bošnjačkoj zajednici, pokrenutih dijelom i individualnom potrebom za lakšim »uklapanjem« u većinsku zajednicu ili, naprosto, »nezainteresiranošću« spram pitanja svoje etničke, odnosno nacionalne pripadnosti, valjalo bi temeljitije ispitati. U svakom slučaju, među mlađim naraštajem bošnjačke nacionalne manjine, što je rođena u Hrvatskoj, napominje Kulenović, zamjećuje se veće »odnarođivanje«, jer se mnogi izjašnjavaju nacionalno kao Hrvati, a po vjeroispovijedi muslimani, »... jer su i sami prihvaćali argumentaciju da ne može postojati 'muslimanska nacija'. To je«, kaže dalje Kulenović, »bilo uvjetovano odrastanjem i školovanjem u hrvatskoj nacionalnoj sredini, ali i nezainteresiranošću roditelja i obitelji, koje su i same bile nacionalno zapuštene« (1998: 194). Dakako da je osporavanja »muslimanske nacije« u dijelu hrvatskih političara i povjesničara bilo još od sredine 19. stoljeća – zapravo, inzistiranje na izvornoj pripadnosti bosanskih muslimana hrvatskom etničkom korpusu, pa otud, osobito u pojedinim razdobljima, i pritisak na muslimanski živalj da se identificira s hrvatskim narodom – utjecalo i na proces asimilacije segmenata bosanskih Muslimana u Hrvatskoj. Dio odgovora na spomenute asimilacijske pojave i procese zacijelo nalazi svoje korijene u bitno različitom poimanju pojma etničnost/nacionalnost među Hrvatima, s jedne strane – kao uostalom i među mnogim drugim europskim narodima – te bosanskim Muslimanima odnosno Bošnjacima, s druge strane. U prilog tome navodimo citat iz knjige Tone Bringa *Biti musliman na bosanski način*, iznimno vrijedne antropološke studije o bosanskim muslimanima, gdje autorica na početku knjige raspravlja o različitosti poimanja etničke/nacionalne pripadnosti, s jedne strane Hrvata (bosanskih katolika) i Srba (bosanskih pravoslavaca), a s druge strane Bošnjaka (bosanskih muslimana): »Među Muslimanima, zajednički identitet nije viđen kroz idiom zajedničke krvi i mita o zajedničkom korijenu, što se tako često priziva u diskursu o etničkom i nacionalnom identitetu drugih europskih naroda. ... Muslimani su ... govorili o svom kolektivnom identitetu u idiomu koji nije naglašavao porijeklo ('etnicitet') i koji se, umjesto toga usredsređivao na zajedničku sredinu, kulturne običaje, zajedničko osjećanje i zajedničko iskustvo. ... to što (Muslimani) nisu toliko insistirali na porijeklu i 'zajedničkoj krvi', kao nečemu što definiše njihov 'etnički identitet', dijelom (ih) je isključivalo iz etno-nacionalističkog diskursa zasnovanog na tom načelu. U socio-političkoj klimi, u kojoj kolektivni kulturni identiteti zasnovani na takvim tvrdnjama postaju jedini važeći, zahtjevi Muslimana da im se prizna status nacije na drugim temeljima

smatrani su nelegitimnim među onima koji su se ionako sporili u okviru takvog jednog diskursa (ovdje, Srbi i Hrvati). U debati o muslimanskom nacionalnom i bosanskom identitetu koja se u ljeto 1990. godine odvijala među sarajevskim intelektualcima u glavnom sarajevskom dnevnom listu *Oslobođenje*, jedan je autor tvrdio da je srpska, hrvatska i slovenačka nacionalnost nešto prirodno, jer je utemeljeno na nedvosmislenom, i zajedničkom etničkom porijeklu, dok je nacionalni identitet Muslimana bio zasnovan tek na 'psihološkoj identifikaciji', koja je predmet samoizbora i, stoga, manje prirodna. Prema toj 'prirodnjačkoj' definiciji 'nacije', jedino skupine koje mogu dokazati da potječu od neke etničke grupe, tretiraju se kao legitimne nacije. To isključuje bosanske Muslimane... Pri tome se implicira da su se sve nacije razvile iz jedne etničke grupe, a u slučaju bosanskih Muslimana, to su bili Srbi ili Hrvati. ... Hrvatski i srpski nacionalistički političari poriču Muslimane kao 'izmišljeni narod' i tvrde da su oni ili Srbi ili Hrvati. ... 'Ukoliko u slučaju raspada Jugoslavije nastanu etnički zasnovane države, države u kojima demokratija ne bi podrazumijevala pravo na (nacionalno) samoopredjeljenje, Muslimani, čiji se identitet temelji na tako odabranom stavu, bili bi izloženi stalnom pritisku da se sjete svojeg prirodnog određenja, tj. da se izjasne da su, prije nego što su postali Muslimani, bili Srbi ili Hrvati' /Saltaga, 1991/« (Bringa, 1997: 45–47). Stoga je u okolnostima rata i posvemašnjeg razaranja svega muslimanskog ali i temeljne razlike u percepciji vlastitog kolektivnog identiteta bosanskih Muslimana u odnosu na Srbe i Hrvate, promjena nacionalnog imena »Musliman« u »Bošnjak«, koja je uslijedila u jeku srpske agresije, 1993., bila očekivani i, rekli bismo, prirodni ishod stvari: naime, usvajanjem naziva Bošnjak u značenju bosanski Musliman konačno se završila rasprava oko toga jesu li Muslimani Srbi ili Hrvati, pitanje koje pojam »Musliman« ostavlja otvorenim, budući da je prije svega konfesionalne naravi. Jer, kako kaže Čimić, »Budućnost pripada onim nacijama koje svoju etničku razlikovnost spram drugih duguju nekom sekularnom, a ne sakralnom čimbeniku. Jer, ovaj potonji je, u pravilu, veoma otporan spram svih pokušaja mijenjanja tradicije i tradicionalnog, dok je onaj prethodni iznimno poticajan za nadilaženje dostignutih okvira svih ili gotovo svih područja u razvitku društva« (1997: 122). Ime Bošnjak prekida također stalno prisutnu dvosmislenost značenja i otuda zabunu koju je u svijetu stvarao pojam »Musliman«. I, konačno, Bošnjak, kao naziv za muslimanski bosanski narod »... uspostaviti (će) Muslimane kao skupinu koja je imala mnogo očigledniju kontinuiranu historijsku vezu sa Bosnom i Hercegovinom kao državom i teritorijom« (Bringa, 1997: 51).

Islamska zajednica

Bosnu i Hercegovinu kao i ostala područja Balkana u okviru Turskog Carstva 1878. okupirala je Austro-Ugarska Monarhija. Berlinskim kongresom i Istanbulskom konvencijom 1879. Monarhija je Turskoj dala visoku naknadu i obvezala se da će muslimanima trajno osigurati vjerska i druga prava. Štoviše, već 1912. Veliko carsko vijeće Monarhije usvojilo je Zakon o priznanju islama kao ravno-

pravne religije na području cijele države. Slijedeći ovaj primjer, te u skladu s rastućim brojem doseljenih muslimana, Hrvatski je Sabor 1916. izjednačio islam s drugim religijama. Prvi imamski ured otvara se u Zagrebu 1919. i već 1922. stječe status muftijstva, u vrijeme kada i u BiH. Godine 1935. Islamska zajednica dobiva vlastiti prostor u Tomašičevoj 12, zapravo prvu zagrebačku džamiju, gdje se uskoro osniva Džematski medžlis – općinsko vjersko vijeće. Iste godine, 1935., u Zagrebu započinje rad i prvi Šerijatski sud na području Hrvatske, dok Imamat počinje voditi matične knjige za rođene, vjenčane i umrle. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata muslimani u tadašnjoj NDH nastavljaju život po već postojećim propisima. Stvaranjem SFRJ i prvim Ustavom 1946., te Ustavom Islamske zajednice SFRJ 1947., sa sjedištem u Sarajevu, uspostavlja se nova organizacija s vrhovnim saborom i reis-ul-ulemom na čelu ta četiri republička starješinstva s vlastitim saborima. Pritom muslimani u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji potpadaju pod zajedničko starješinstvo Islamske zajednice BiH u Sarajevu, dok ostala tri starješinstva djeluju u Skoplju, Prištini i Titogradu. Prvi Savezni zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica usvojen je 1953.; dvadesetak godina kasnije, 1974., novim Ustavom SFRJ pripremljeno je ukidanje Saveznog zakona o vjerskim zajednicama i republike počinju donositi vlastite zakone: Bosna i Hercegovina 1976., a Hrvatska 1989. Raspadom Jugoslavije i stvaranjem novih država Islamska zajednica Hrvatske odvaja se od Islamske zajednice u bivšoj Jugoslaviji i stječe samostalnost. U Hrvatskoj i Sloveniji 1991. provode se izbori za odbore i prvi put se osniva Mešihat³ (vrhovno izvršno tijelo IZ) te Sabor Islamske zajednice. Islamska zajednica danas zastupa muslimane na razini Republike Hrvatske u upravnom, organizacijskom i vjerskom životu. No, ona je ostala blisko povezana s Islamskom zajednicom u BiH, priznavajući duhovno vodstvo reis-ul-uleme u Bosni i Hercegovini. U Hrvatskoj postoji 31 odbor Islamske zajednice, nekoliko mesdžida (bogomolja) i dvije džamije – u Gunji i Zagrebu (prema Mašović, 1998: 133–139).

Premda su ustavnim načelima utvrđeni stavovi o vjerskim slobodama, jednakosti svih vjerskih zajednica pred zakonom i odvojenosti od države, zbog zaostajanja u donošenju provedbenog zakonodavstva koje bi određivalo primjenu spomenutih stavova, prava Islamske zajednice i njezini odnosi s drugim vjerskim zajednicama ostaju unekoliko nedefinirani. Stoga pitanja poput gradnje vjerskih objekata, organiziranja školstva i vlastitih medijskih aktivnosti (tisak, radio, televizija), pitanja socijalne skrbi, dječjih vrtića, zdravstvenih ustanova te osobito nastave vjeronauka i religijske kulture u školama postaju sporna. U državnim institucijama kao što su škole, vojska, bolnice, zatvori i sl. često se zanemaruju specifične potrebe muslimana u pogledu islamskih propisa o prehrani, odnosno vjerskim potrebama. Valja još napomenuti da islamske vjerske škole, mektebi, medrese i slični objekti ne uživaju isti tretman kao slične institucije u okvirima Katoličke crkve. Dok se za potonje izdva-

³ Mešihat je u Hrvatskoj pomogao pri osnivanju SDA 1990. te muslimanskog dobrotvornog društva «Merhamet» i Kulturnog društva «Preporod». Osobito valja istaći veliku aktivnost Mešihata i Islamskog centra u Zagrebu koji su uz pomoć Merhameta između 1991. i 1995., a u suradnji s nadležnim organima BiH i Hrvatske, prihvatili u džamiji i drugim prostorima oko tristo tisuća izbjeglica, olakšali im smještaj, boravak, liječenje i sl. (Mašović, 1998: 138).

jaju sredstva iz državnog proračuna, islamski objekti u pravilu padaju na teret samih vjernika, pri čemu se zanemaruje činjenica da su svi građani porezni obveznici, te da se tim sredstvima financiraju razni projekti od kulturnoga odnosno sakralnog značaja za Hrvatsku. Kako još uvijek nedostaje pravno uređenje odnosa Islamske zajednice i hrvatske države – tek se ove godine, 1999., očekuje potpisivanje ugovora između Islamske zajednice i Hrvatske, onako kao što je učinjeno s Katoličkom crkvom već prije nekoliko godina – to se pretpostavlja da će se i pitanje financiranja spomenutih ali i drugih spornih predmeta regulirati na odgovarajući način.

Iako prije svega vjerska institucija, Islamska zajednica u Hrvatskoj okuplja veliki broj Bošnjaka i drugih muslimana. Ona organizira raznovrsne kulturne programe ili je njihov pokrovitelj i organizira tribine, simpozije, izložbe i vodi prilično razvijenu izdavačku djelatnost. Islamska zajednica tako je na stanoviti način postala središtem ukupne znanstvene, kulturne i političke aktivnosti Bošnjaka, blisko vezujući sekularne i religijske sadržaje. Godine 1993., u njezinu je okviru otvorena i srednja škola »dr. Ahmet Smajlović« koje je školski prostor jedan od »najsuvremenijih i najopremljenijih u Hrvatskoj« a svoje polaznike osposobljava za zvanje imama, učitelja i odgojitelja. Osnivanje medrese svjedoči o sve većim potrebama Islamske zajednice u Hrvatskoj, premda će dio njezinih polaznika pokrivati potrebe i bošnjačkih islamskih zajednica u dijaspori (u Europi) kao i Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, koja je zbog rata izgubila veliki broj ljudi.

U procesu društvene organizacije etničkih doseljeničkih skupina, vjerske institucije imaju dvojaku funkciju: a) integrirajuću, pomažući mogućnosti da se etnička zajednica održi u novim uvjetima; b) ekspresivnu, olakšavajući življenje svoje etnije s drugim etnijama u višetetničkoj zajednici. Propitujući u tom smislu ulogu Islamske zajednice u Hrvatskoj, dakle, kao mogućnost izražavanja egzistencije muslimanske zajednice i prema zemlji podrijetla i prema hrvatskoj sredini, a na temelju raspoložive građe i općih informacija ali bez empirijskog i drugog istraživanja, može se reći da je Islamska zajednica od svojih početaka imala uvjete koji su joj manje ili više omogućili ispunjavanje te zadaće. Tijekom vremena, zahvaljujući i nekim objektivnim povoljnijim okolnostima (tu ide prije svega izgradnja džamije odnosno Islamskog kulturnog centra 1987.), došlo je do vidnog obogaćivanja njezina sadržaja rada i djelovanja (škole, izdavačka djelatnost, jačanje kulturnih aktivnosti), što je pak pripomoglo da Islamska zajednica još više učvrsti svoju važnost među muslimanskim stanovništvom ali i svoju prisutnost u hrvatskoj društvenoj i političkoj zajednici, unatoč spomenutih teškoća. No, religiju valja promatrati ne samo kao vezu s vjerskom institucijom, nego i kao interpretaciju života i način osmišljavanja iskustva, zaštićivanja zajedničkih vrijednosti ali i suočavanja s društvenim promjenama, što je osobito važno u procesu migracija, odnosno u dijaspori. Koliko je Islamska zajednica u Hrvatskoj uspjela integrirati socijalno ali i drukčije raznoliku bošnjačku populaciju, dakle, posredno utjecati i na proces asimilacije, te okupiti i ostalo etnički heterogeno muslimansko stanovništvo, još nema cjelovitog odgovora. S tim u vezi, bilo bi vrijedno ispitati koliko je religija pridonijela promjeni naravi muslimanske, bošnjačke, etnije u Hrvatskoj u odnosu na matičnu; naime, koliko je »prilagodba« islama bila (i jest) dio šire prilagodbe etnoreligijske za-

jednice u novu kulturnu sredinu, kako su već provedena istraživanja kod nekih drugih etničkih skupina pokazala.

Umjesto zaključka

U kontekstu ovih razmatranja o muslimanskoj, bošnjačkoj, zajednici u Hrvatskoj, ali i muslimanskom stanovništvu u zapadnoeuropskim društvima općenito (vidi autoričine tekstove – »Muslim Minority /Immigrant/ Communities in Europe: A Socio-Cultural Perspective«, *Political Thought*, Kiev, 1998, br. 1; »Religija kao izraz etničkog i kulturnog identiteta: Islam i muslimani u zapadnoj Europi«, u: Jadranka Čačić-Kumpes /ur./, *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: IMIN, Jesenski i Turk, HSD, 1999) možemo zaključno, i ujedno relevantno za obje »grupacije«, istaknuti sljedeće. Proces etničnosti i etničkih odnosa u okolnostima dodira različitih kultura unutar zajedničkog konteksta razlikuju dva važna objektivna kriterija kultura u dodiru: političku neravnotežu i kulturnu različitost. Kulturne razlike pak odražavaju složenu interakciju između sociopolitičkih i materijalnih snaga u društvu. Kao što su pojedine društvene grupe međusobno nejednako rangirane s obzirom na svoj socio-ekonomski utjecaj u nekoj sredini, tako i njihove kulture podliježu vrijednosnoj hijerarhizaciji. Minorizacija kultura novih, osobito muslimanskih, etničkih manjina u europskim društvima pokreće proces etničkog »razdvajanja«, koji pak mijenja status takvih skupina stanovništva »pomičući« ga iz statusa »manjeg broja« u status »manje kulturne legitimnosti« (v. Bastenier, 1994: 53), što nerijetko vodi k etničkom partikularizmu dotičnih zajednica. Otuda bi sukobi na temelju kulturnih razlika mogli postati jedan od glavnih izvora antagonizma u nadolazećem razdoblju. Ostaje, naime, otvorenim hoće li u Europi, dakle i u Hrvatskoj, u novom tisućljeću prevladati zamisao etničke i kulturne homogenosti ili će prevladati važnost »različitosti« kao sastavnog dijela same jezgre suvremenog poimanja građanstva. Jer, u konačnici, sve rasprave o etničkom/nacionalnom identitetu počivaju na definiciji onoga što su zapravo trajne i bitne karakteristike pripadanja nekoj etniji. Međutim, u svijetu su sve prisutniji višestruki identiteti. Identiteti nisu više – ako su to ikada i bili – oblikovani zajedničkim skupom iskustava zaokruženih nacionalnom granicom i hermetički zatvoreni od vanjskih utjecaja. Ustrajavanje na tako pojednostavljenoj pretpostavci naći će se neizbježno u sukobu sa stvarnošću postojećih kulturnih razlika i mnogostrukosti identiteta. To se već i događa (Čičak-Chand, 1998: 67).

LITERATURA

- BALIĆ, Smail (1997). »Shvaćanje islama danas«, *Behar*, Zagreb, god. 6, br. 30, str. 16–17.
 BALIĆ, Smail (1998). »Povijesni značaj islama za jugoistočnu Europu: (s posebnim osvrtom na Bosnu)«, *Behar*, Zagreb, god. 7, br. 37, str. 8–11 (+ 17).

BASTEINER, Albert (1994). »Immigration and the ethnic differentiation of social relations in Europe«, u: John Rex i Beatrice Drury (ur.). *Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe*. Aldershot: Avebury, str. 48–56.

BRINGA, Tone (1997). *Biti musliman na bosanski način*. Sarajevo: Dani.

ČIČAK-CHAND, Ružica (1998). »Oblici etničnosti u Europi i osnovne značajke odnosa zemalja imigracije prema novim etničkim manjinama«, u: Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes (ur.). *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*. Zagreb: IMIN, Jesenski i Turk, HSD, str. 57–69.

ĆIMIĆ, Esad (1997). »Bošnjaci u Hrvatskoj za vrijeme SFRJ«, *Takvim 1998*, Zagreb, str. 121–131.

JAHIĆ, Adnan (1997). »O strukturi zapadne percepcije islama«, u: Dževad Hodžić (ur.). *Islam u zapadnom svijetu*. Zagreb: Zagrebačka džamija/Islamski centar, str. 43–54.

KAJAN, Ibrahim (1996). »Bošnjaci u Republici Hrvatskoj«, *Behar*, Zagreb, god. 5, br. 22–23, str. 10–12.

KAJAN, Ibrahim (1997). »Integracija kultura i konstituiranje vlastitog kulturnog prostora«, *Behar*, Zagreb, god. 6, br. 28–29, str. 49–57.

KULENOVIĆ, Tarik (1997). »Islamska zajednica u Hrvatskoj na razmeđu religijske i nacionalne misije«, *Takvim 1998*, Zagreb, str. 181–195.

MABRY, James T. (1998). »Modernization, nationalism and Islam: an examination of Ernest Gellner's writings on Muslim society with reference to Indonesia and Malaysia«, *Ethnic and Racial Studies*, London, god. 21, br. 1, str. 64–88.

MAŠOVIĆ, Sulejman (1997). »Islamska zajednica u Hrvatskoj – povijesni razvoj«, *Takvim 1998*, Zagreb, str. 133–139.

MUFTIĆ, Edib (1998). »Doprinos muslimana hrvatskoj znanosti«, *Behar*, Zagreb, god. 7, br. 39, str. 5–6.

TANKOVIĆ, Šemso (1997). »Muslimani Hrvatske danas«, *Takvim 1998*, Zagreb, str. 165–176.

Ružica Čičak-Chand

ISLAM AND MUSLIMS IN CROATIA: AN OUTLINE OF THE MAKING OF MUSLIM/BOSNIAK SOCIO-CULTURAL SPACE

SUMMARY

The most common and obvious result of migration, regardless of its initial character and the real nature of the phenomenon, is the settlement of a large number of migrants and the formation of ethnic communities or minorities in the new place. The migration of Bosnian Muslims to Croatia commenced already towards the end of the last century as a result of the Austro-Hungarian occupation and annexation of Bosnia and Herzegovina. It continued within the common states of the first and second Yugoslavia up to the newest period of independent Croatia and has today resulted in the second largest ethnic community or minority in Croatia. In the given context the author presents the historical course of the settlement of Bosnian Muslims in Croatia as well as the formation and activity of the Islamic community in the country. She indicates some contemporary socio-cultural and political issues pertaining to the presence of Muslims-Bosniaks in Croatia. Accordingly, the first part of the paper presents the relevant historical facts relating to the migration of Muslims from Bosnia and Herzegovina to Croatia, together with the main characteristics of migration movements – migration based mainly on economic reasons, but also including a considerable “brain drain” flow, resulting in an outstanding “input” of Muslims to Croatian arts and sciences. The first part of the paper also treats the contemporary legal status of the Muslim-Bosniak minority, the second largest (after the Serbs) minority community in Croatia (43,469, according to the 1991 population census). After Croatia gained independence, Bosniaks, as a constitutive element of the former Yugoslav Federation lost their status and were not recognised as an indigenous minority, which resulted in a considerable reduction of their previous rights. The second part of the paper considers the formation, activities and the status of the Islamic community in Croatia, which in 1991 became independent from the Islamic community in Bosnia and Herzegovina and for the first time established a Meshihat (the highest executive body of the Community) in Croatia. The paper further discusses the overall importance of the Islamic community in the religious, cultural and socio-political life of Bosniaks and other Muslim populations, including its possible role in integrating the socially and otherwise heterogeneous Muslim peoples of Croatia.

KEY WORDS: ethnicity, migration, minorities, Muslims-Bosniaks, Islamic Community, Croatia

Ružica Čičak-Chand

**L'ISLAM ET LES MUSULMANS EN CROATIE: ESQUISSE DE LA
CREATION D'UN ESPACE SOCIOCULTUREL
MUSULMAN/BOSNIAQUE**

RÉSUMÉ

Les migrations, indépendamment de leur caractère originel et de la véritable nature de ce phénomène, aboutissent le plus souvent à l'installation d'un grand nombre de migrants et à la formation de communautés ethniques, ou minorités, dans un nouveau milieu. La migration des musulmans de Bosnie ou Bosniaques de Bosnie-Herzégovine en Croatie, entamée à la fin du siècle dernier à la suite de l'occupation et de l'annexion de la Bosnie-Herzégovine par l'Autriche-Hongrie et qui s'est poursuivie dans le cadre des États communs qu'étaient la première et la deuxième Yougoslavie jusqu'à un passé récent, où la Croatie a acquis son indépendance, a fait de cette communauté ethnique la seconde minorité de Croatie. Dans le contexte donné, l'auteur montre le cours historique de l'installation des musulmans bosniaques et la formation ainsi que l'activité de la Communauté islamique en Croatie, en mettant l'accent sur certains aspects socioculturels et politiques de la présence des musulmans-Bosniaques en Croatie. La première partie présente les grands événements historiques concernant la migration des musulmans de Bosnie-Herzégovine en Croatie, en citant les caractères fondamentaux de ces mouvements migratoires, motivés essentiellement par des considérations économiques mais qui s'accompagnent d'un notable "afflux de cerveaux", à la faveur duquel les musulmans ont assumé un "rôle" exceptionnel dans la science et les arts croates. L'auteur s'intéresse également au statut légal contemporain de la minorité musulmane-bosniaque, la plus nombreuse minorité derrière la minorité serbe en Croatie (43.469 personnes d'après le recensement de 1991). En effet, après l'accession de la Croatie à l'indépendance, les Bosniaques, élément constitutif de l'ex-Fédération yougoslave, ont perdu ce statut et cessé d'être reconnus comme une minorité autochtone, ce qui a eu pour effet de réduire sensiblement les droits dont ils jouissaient précédemment. La seconde partie traite la formation, les activités et la position de la Communauté islamique de Croatie, qui s'est séparée en 1991 de la Communauté islamique de Bosnie-Herzégovine et s'est dotée pour la première fois d'un Conseil exécutif supérieur. Dans la suite, l'auteur s'interroge sur l'importance globale de la Communauté islamique dans la vie religieuse, culturelle et socio-politique des Bosniaques et des autres musulmans, en montrant le rôle qu'elle pourrait assumer à un niveau social ou autre dans l'intégration de la population musulmane hétérogène en Croatie.

MOTS CLES: ethnicité, migration, minorité, musulmans-Bosniaques, Communauté islamique, Croatie